

על לשון הרע

מסכת ערכין דף טז עמוד א

א"ר שמואל בר נחמני א"ר יוחנן: על שבעה דברים נגעים באין: על לשון הרע, ועל שפיכות דמים, ועל שבועת שוא, ועל גילוי עריות, ועל גסות הרוח, ועל הגזל, ועל צרות העין.¹

מסכת ערכין דף טו עמוד ב

ואמר רב חסדא אמר מר עוקבא: כל המספר לשון הרע, אמר הקב"ה: אין אני והוא יכולין לדור בעולם, שנאמר: "מְלִשְׁנֵי בְּסִתְרֵי רַעְהוּ אוֹתוֹ אֲצַמִּית גְּבַה עֵינַיִם וְרָחַב לִבָּב אוֹתוֹ לֹא אוֹכְלִי" (תהילים קא ה) - אל תיקרי אותו לא אוכל, אלא: איתו לא אוכל.²

מסכת דרך ארץ זכ

אם שמרת פיך מלשון הרע, יהיו כל ימיך בשלום.³

ויקרא רבה פרשת אמור, פרשה כו

רבי יוסי מִמְמַלְח ורבי יהושע דסכנין בשם רבי לוי אמרו: מצינו תינוקות בימי דוד, עד שלא טעמו טעם חטא היו יודעין לדרוש את התורה מ"ט פנים טמא ומ"ט פנים טהור.⁴ והיה דוד מתפלל עליהם: "אתה ה' תשמרם" (תהילים יב ח) - תשמור תורתם בליבם. "תנצרנו מן הדור זו לעולם" (שם) - מן הדור ההוא שהוא חייב כליה. אחר כל השבח הזה, יוצאים למלחמה ונופלים! אלא ע"י שהיו בהם דִּילְטוֹרִים,⁵ היו נופלים. הוא שדוד אומר: "נִפְשֵׁי בְּתוֹךְ לְבָאִים אֲשַׁכְּבָה לְהָטִים בְּנֵי אָדָם שְׂנֵיָהֶם חֲנִית וְחֻצִים וְלִשׁוֹנָם חֶרֶב חֲדָה" (תהילים נו ה). "נפשי בתוך לבאים" - זה אבנר ועמשה שהיו לבאים בתורה. "אשכבה לטהטים" - זה דואג ואחיתופל שהיו לטהטים אחר לשון הרע. "בני אדם שניהם חנית וחצים" - אלו אנשי קעילה ... "ולשונם חרב חדה" - אלו הזיפים ... באותה שעה אמר דוד וכי מה השכינה עושה בארץ? "רומה על השמים אלהים" (תהילים נו ו) - סלק שכינתך מביניהם.⁶ אבל דורו של אחאב כולם עובדי עבודת כוכבים היו וע"י שלא היו בהן דילטורים, היו יוצאים למלחמה ונוצחים. הוא שעובדיה אומר לאלהיו: "הֲלֹא הִגַּדְתִּי לְאֹדְנִי אֵת אֲשֶׁר עָשִׂיתִי בְּהַרְגִי אֵיזָבֵל אֵת נְבִיאֵי ה' וְאֶחָבָא מִנְבִיאֵי ה' מֵאָה אִישׁ חֲמִשִּׁים חֲמִשִּׁים אִישׁ בְּמַעְרָה וְאֶכְלָלְסִם לְחֶם וְנָמִים" (מלכים א יח ג) - אם לחם למה מים?⁷ אלא מלמד

¹ ראה בגמרא שם ששפיכות דמים לומדים מיואב, שבועת שווא מגיחזי וגסות הרוח מהמלך עוזיה שנכנס להקטיר. וראש לכולם הוא לשון הרע שגורם לכל השאר. ובספרי דברים פרשת כי תצא פסקא רעה: "זכור אשר עשה ה' אלהיך למרים ... ללמדך שאין נגעים באים אלא על לשון הרע". וכן הוא באבות דרבי נתן נוסח א פרק ט: "רבי שמעון בן אלעזר אומר: אף על מספרי לשון הרע נגעין באין. שכן מצינו בגחזי שסיפר לשון הרע ברבו ודבקה בו צרעת עד יום מותו, שנאמר: צרעת נעמן תדבק בך וגו'". וכבר הרחבנו לדון בדמותו של גיחזי בדברינו [צרעת נעמן וגיחזי](#) בפרשה זו. ראה גם דברינו [מצורע - מוציא שם רע](#) שם. והפעם נרצה להרחיב מעט במדרשים טובים על לשון הרע שלדברי כולם הוא אחת מהסיבות העיקריות שבגינן באים נגעים על האדם, על ביתו, כליו וחור"ח גם על קהילתו, חברתו, מדינתו וכל הסובב אותו. הנושא הוא רחב מיני ים ולא נוכל להביא אלא מעט מן המעט.

² מדרשים רבים יש לנו בגנות לשון הרע ובוודאי לא נוכל להביא את כולם. ראה בגמרא ערכין ה"ל (שם) הוא מקור מרכזי לנושא (לשון הרע): "כל המספר לשון הרע - כאילו כפר בעיקר". "כל המספר לשון הרע - מגדיל עונות עד לשמים". "כל המספר לשון הרע - ראוי לסוקלו באבן". ובגמרא פסחים ק"ח א: "כל המספר לשון הרע, וכל המקבל לשון הרע, וכל המעיד עדות שקר בחבירו - ראוי להשליכו לכלבים". וגנותם של המרגלים דברו לשון הרע ושל יוסף שדיבר לשון הרע על אחיו ומשה שנצטרע שכן דיבר לשון הרע על עם ישראל - ידועים ומוכרים. עד שאמרו: "אל יספר אדם בטובתו של חברו, שמתוך טובתו בא לידי רעתו (או גנותו)". ראה גמרא בבא בתרא קס"ד ע"ב. וראה גם הדימוי הנפלא של בעירת לשון הרע לבעירת הרתום: "כגחלי רתמים, שכל גחלים כבים מבפנים, אבל גחלי רתמים אף על פי שהוא כבה מבחוץ עדיין הוא בוער מבפנים. כך כל מי שהוא מקבל לשון הרע אף על פי שאתה הולך ומפייסו והוא מתפייס עדיין הוא בוער מבפנים, מעשה ברוותם אחד שהציתו בו את האור והיה דולק ל"ב חדש, חורף וקיץ וחורף" (בראשית רבה ט).

³ עוצמת לשון הרע היא דו-כיוונית, גם לצד החיוב, נראה שמספיק שאדם נמנע מלשון הרע, כבר זוכה להרבה. למרות שכלל הוא בידינו שהימנעות מרע, עדיין איננה עשיית הטוב: "סור מרע, ועשה טוב". אבל לא כך הוא בלשון הרע שכן כוחם של דברים ודיבורים הוא לעתים חזק מהמעשה (תוספתא ערכין ב י, מדרש תנאים לדברים כב ט. ועיקר הדרשות החיוביות הן, כידוע, על הפסוק: "מה האיש החפץ חיים אוהב ימים לראות טוב. נצור לשונך מרע ושפתיך מדבר מרמה". ראה המעשה ברוכל שמכר לרבי ינאי סם חיים, ויקרא רבה טז סימן ב, עליו הרחבנו כאמור בדברינו [מצורע - מוציא שם רע](#) בפרשה זו בשנה האחרת. נרצה להמשיך משם לצד החיוב דווקא, למי שנוצר לשונו מרע, כפי שאנו מסיימים את תפילת עמידה, בתפילתו של מר בריה דרבנא.

⁴ היינו להגיע לעומקה של תורה ולהבנתה המלאה. ראה שיר השירים רבה פרשה ב: "רבי אבא בשם ר' יצחק אמר: אמרה כנסת ישראל: הביאני הקב"ה למרתף גדול של יין זה סיני ונתן לי משם התורה שנדרשת מ"ט פנים טהור ... כמנין ודגלו".

⁵ דילטוריא - לשון הרע. מהמילה delator.

⁶ דורו של דוד, הוא בעצם דורו של שאול שרדף אחריו דוד. וכך אמנם הנוסח בדברים רבה פרשת שופטים.

⁷ בדרך הטבע, לחם הוא דבר מורכב יותר בעוד שמים מצויים יותר ולכן אם עובדיה הביא לחם, מה צורך לציין שהביא גם מים?

שהיו המים קשים לו להביא יותר מן הלחם.⁸ ואלהו מכריז בהר הכרמל ואומר: "אני נותרתי נביא לה' לבדי" (שם כב), וכל העם יודעים ולא מפרסמים למלך.⁹

א"ר שמואל בן נחמן: אמרו לו לנחש: מפני מה אתה מצוי בין הגדרות? אמר להם: מפני שפרצתי גדרו של עולם. – מפני מה אתה מהלך ולשונך בארץ? אמר להם: מפני שהוא גרם לי. אמרו לו: וכי מה הניה יש לך? ארי דורס ואוכל, זאב טורף ואוכל, ואתה נושך וממית! אמר להם: "אם ישוך הנחש בלא לחש" (קהלת י א) – אפשר שאני עושה כלום ולא נאמר לי מלמעלה? אמרו לו: ומפני מה אתה נושך באבר אחד וארסך מהלך בכל האיברים? אמר להם: ולי אתם אומרים? אמרו לבעל הלשון שהוא אומר כאן והורג ברומי, אומר ברומי והורג בסוף העולם. ולמה נקרא שמו לשון שלישי? שהוא הורג שלשה: האומר והמקבל והנאמר עליו. ובימי שאול הרג ארבעה: דואג שאמרו, שאול שקבלו, אחימלך שנאמר עליו ואבנר.¹⁰

ילקוט שמעוני מלכים ב רמז רלב

וכי מה טיבו של ירבעם והרי עובד עבודה זרה היה? אלא מפני שלא קבל לשון הרע על עמוס, שנאמר: "וַיִּשְׁלַח אֶמְצִיָּה פֶּהוּן בֵּית אֵל אֶל יִרְבְּעָם מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל לֵאמֹר קֶשֶׁר עֲלֶיךָ עֲמוֹס בְּקֶרֶב בֵּית יִשְׂרָאֵל לֹא תוּכַל הָאֶרֶץ לְהַכִּיל אֶת כָּל דְּבָרָיו".¹¹ מיד גער בו בניזיפה, אמר לו: חס ושלוש שנתנבא אותה נבואה, ואם נתנבא מן השמים היה.¹² באותה שעה אמר הקב"ה: דור עובד אלילים וראש דור עבודה זרה, והארץ אשר אמרתי לאברהם ליצחק וליעקב "לזרעך אתננה", תנו אותה בידו של זה שלא קבל לשון הרע. אמרו: מה שלא מסר ביד יהושע בן נון, וביד דוד מלך ישראל מסרוהו בידו, שנאמר: "הוא השיב את גבול ישראל מלבוא חמת ועד ים הערבה וגו'".¹³

ויקרא רבה פרשה לג סימן א

רבן גמליאל אמר לטבי עבדו: צא, קנה לנו ציב [חתיכת בשר] טוב מן השוק. יצא והביא לו לשון. לאחר ימים אמר לו: צא, קנה לנו ציב רע מן השוק. יצא והביא לו לשון. אמר לו: מהו זה? כשאמרתי לך צא קנה לנו ציב טוב מן השוק, הבאת לנו לשון; וכשאמרתי לך צא קנה לנו ציב רע מן השוק, הבאת לנו לשון! אמר לו: אדוני, ממנו הטוב וממנו הרע. כשהוא טוב - אין טוב ממנו, וכשהוא רע, אין רע ממנו.

⁸ בשל הבצורת שאליהו גזר. ראה מלכים ב פרק יז. ראה דברינו [אליהו בהר הכרמל](#) בפרשת כי תשא. ושם הסיפור איך התחילה הבצורת בגזרתו של אליהו בעת ביקור תנחומים שלו עם אחאב אצל חיאל בית האל.

⁹ מוטיב זה של דורו של אחאב מול דורם של דוד או שאול, ערך האחדות והשלום מול הידע בתורה, מנוצל ע"י ספרות המחשבה והמסור, על בסיס מדרש זה, באופן בולט וחוזר. ראה למשל דבריו של השל"ה בשער האותיות אות ב"ת – בריות: "אם חס ושלוש חבידך עשה לך איזה רעה, מחול לו מיד ... גם תדינהו לכף זכות, ומכל שכן שלא תתקוטט, כי הרעה הגדולה שבעולם היא המחלוקת, שהיא קשה מעבודה זרה, כמו שאמרו רבותינו ז"ל (ויקרא רבה פ"ו ס"ב; במדבר רבה פ"ט ס"ב; דברים רבה פ"ה ס"י), דורו של אחאב היו מנוצחים במלחמותיהן אף שהיו עובדי עבודה זרה, מפני שהיה חיבור ושלוש ביניהם, ודורו של שאול היו מנוצחים במלחמה, אף על פי שלא היה בהם חטא, מפני שהיו דילטורין מחרחרי ריב ביניהם. וסוד הענין, כמבואר לעיל (אות ב) בהגה"ה, כי אנחנו כנסת ישראל מיוחדים בסוד האחד האמיתי, וכשיש מחלוקת אז חס ושלוש יש חלוקה ופירוד למעלה וקיצוץ בנטיעות".

¹⁰ וגם דוד לא יצא נקי (מלבד מה שראינו לעיל על דודו של דוד שהוא בעצם דורו של שאול). בגמרא יומא כב אמנם נחלקו רב ושמואל אם דוד קיבל או לא קיבל לשון הרע, אך בגמרא שבת נו ע"ב הדברים חד-משמעיים: "אמר רב יהודה אמר רב: אילמלי לא קיבל דוד לשון הרע לא נחלקה מלכות בית דוד, ולא עבדו ישראל עבודה זרה, ולא גלינו מארצנו".

¹¹ לדברים הקשים האלה של אמציה על עמוס, אין תגובה מבית מלכות ירבעם. הפסוק שבא אחרי כן מתאר את "עצתו" של אמציה לעמוס: "חֲזֵה לָךְ בְּרַח לָךְ אֶל אֶרֶץ יְהוּדָה וְאָכַל שֶׁם לָחֶם וְשָׂם תִּנְבְּא". מכאן מסיק פירוש דעת מקרא: "מסתבר שירבעם לא קיבל את קטרוגו של אמציה ולא חשב את דברי עמוס כהסתה למרד". מלכות נאורה וחופש ביטוי שלא היו מביישים את ימינו.

¹² המדרש הולך עוד צעד לכיוון הגינותו ונאורותו של המלך ירבעם (השני), בנו של יהואש מספר מלכים ב) ומציין שהוא נזוף באמציה הכהן ולא מוכן לקבל את הלשון הרע שאמר על עמוס שקשר על המלך. וגם אם אכן נאמרו הדברים, מן השמים ציוו עליו לומר אותם.

¹³ למקורות מדרש זה ראה מסכת פסחים פז ב: "מפני מה זכה ירבעם בן יואש מלך ישראל להמנות עם מלכי יהודה - מפני שלא קבל לשון הרע על עמוס" וכן אליהו זוטא (איש שלום) פרשה ז: "אמרו עליו על ירבעם בן יואש, אדם נוהג כבוד בנביאים היה, מה שלא מסר הקב"ה ביד יהושע בן נון וביד דוד מלך ישראל מסרו בידו ... ומה טיבו של ירבעם, והלא ירבעם עובד עבודה זרה היה, אלא שלא קיבל לשון הרע על עמוס הנביא". ירבעם זכה לגבולות ממלכה שלא היו בשום מלך לפניו או אחריו והכל בזכות שלא קיבל לשון הרע על עמוס הנביא! זכרני עימות שהיה לי עם פרופ' ישעיהו לייבוויץ שבאחת מהרצאותיו ירד בחמת זעם על מלכות ירבעם וטען שממנה ניתן ללמוד שגבולות רחבים אינם נחשבים בעיני התנ"ך, שהרי אחרי כל הישגיו הצבאיים של ירבעם, מה אומר עליו ספר מלכים? "וַיַּעַשׂ הָרַע בְּעֵינֵי ה' לֹא סָר מִכָּל חַטָּאוֹת יִרְבְּעָם בֶּן נְבַט אֲשֶׁר הִחְטִיא אֶת יִשְׂרָאֵל". טענתי שהפסוקים במלכים ב יד כד-כז אומרים בדיוק ההפך. שלמרות שעשה הרע בעיני ה' למרות שעבד ע"ז, בכל זאת זכה לגבולות רחבים ולהשיב את גבול ישראל כי ה' חמל על עמו. ראו הפסוקים שם. בדיוק כמדרש זה (שאז לא ידעתי). וביקש פרופ' לייבוויץ ז"ל לקורעני כדג.

רבי עשה סעודה לתלמידיו. הביא לפניהם לשונות רכים ולשונות קשים. התחילו בוררים את הרכים ומניחים את הקשים. אמר להם: בני, דעו מה אתם עושים. כשם שאתם בוררים את הרכין ומניחים את הקשים, כך יהיה לשונכם רך אלו לאלו. לפיכך משה מזהיר את ישראל: "וכי תמכרו ממכר לעמיתך.. אל תונו איש את אחיו".¹⁴

מסכת דרך ארץ פרק היוצא

לבש כליו ויצא לשוק, אומר: יהי רצון מלפניך ה' אלהי שתולכני לשלום, ותסמכני לשלום, ותנני לחן לחסד ולרחמים בעיניך ובעיני כל רואי, ותגמלני חסדים טובים, ותחזירני לביתי בשלום, ותצילני מכף אויב ואורב בדרך, ותצילני מלשון הרע, ואל תרגילני לדבר עבירה וחטא ועון, ואל אכשל בדבר הלכה¹⁵ ולא בשום דבר בעולם, ותצילני מכל מיני מזיקים ומכל מיני פורעניות המתרגשות לבוא בעולם, שלא יזיקו בי בין ביום בין בלילה אמן. יהי רצון ה' אלוהי שתראני בשמחתה של ירושלים ונחמותיה אמן.¹⁶

תלמוד ירושלמי מסכת ברכות פרק א הלכה ב

רבי שמעון בר יוחאי אמר: אלו הוינא קאים על טורא דסיני בשעתא דאתיהיבת תורה לישראל, הוינא מתבעי קומי רחמנא דיתברי לבר נשא תרין פומין. חד דהוי לעי באוריתא וחד דעבד ליה כל צורכיה. חזר ומר: ומה אין חד הוא לית עלמא יכיל קאים ביה מן דילטוריא דיליה, אילו הוּו תרין על אחת כמה וכמה.¹⁷

שבת שלום מחלקי המים

¹⁴ הסיום בפסוק מפרשת בהר, ויקרא פרק כה, מקשר אותנו לעניין אונאה (הונאה) במסחר. וכבר הארכנו במדרשים אלה בדברינו [אונאת ממון ורכות הלשון](#) בפרשת בהר. מה שחשוב לעניינינו הוא ההקבלה בין לשון רעה = קשה ובין לשון טובה = רכה. לשון רכה מונעת לשון הרע.

¹⁵ כיוון שזו ברכת השוק (ראה הערת השוליים הבאה), נראה שהכוונה כאן שלא אעבור על ההלכה, שלא אעשה מעשה שאינו עפ"י ההלכה. ואולי הכוונה גם שאם מישהו בשוק ישאל אותי דבר הלכה, אענה לו נכון.

¹⁶ במסכת דרך ארץ רבו הדרשות והציוויים על לשון הרע, גסות הרוח ושאר הנהגות רעות ולעומתן כמובן הנהגות הטובות. ומכילן בחרנו, כהמשך למדרש הקודם, את ברכת היוצא לשוק, תפילה שמזכירה כמובן את תפילת הדרך (לספונים בבית המדרש יש תפילות אחרות, ראה גמרא ברכות כח ע"ב ובמשנה פרק ד). ושנזכה גם אנו לברכת השוק ולחיי מלאכה, מסחר וכלכלה ראויים ובזכותם נמצא חן וחסד ונזכה לראות בשמחתה של ירושלים ונחמתה.

¹⁷ תרגום חופשי שלנו: אמר רבי שמעון בר יוחאי: אילו הייתי קיים על הר סיני בשעה שניתנה תורה לישראל, הייתי תובע (מבקש) לפני המקום שיברא לבן האדם שני פיות: אחד ללמוד תורה ואחד לעשות בה שאר כל צרכיו (לאכול, לעבודה: שיחות חולין וכו'). חזר ואמר (רשב"י): ומה אם הוא אחד (הפה) אין העולם יכול לעמוד בו מלשון הרע שבו, אילו היו שניים, על אחת כמה וכמה. נראה שאמירה זו משקפת את תמצית עולמו הפסימית של רבי שמעון בר יוחאי באופן חד וברור ואין צורך להכביר בהערות שוליים ושוליות. ראה דברינו [ואספת דגנך](#) בפרשת עקב וכן [רבי שמעון בר יוחאי – בין המערה לטבריה](#) בל"ג בעומר.